

1.

Kohézió, koherencia és konstringencia a költői szövegekben A *Hold* megjelenése és szerepe Füst Milán verseiben

BODA ISTVÁN KÁROLY–PORKOLÁB JUDIT†

1. Bevezetés

Tanulmányunkban a *Hold* kulcsszó előfordulásait vizsgáljuk Füst Milán költészetében. A kiválasztott szövegrészeket vizsgálatának keretét három alapvető szövegtani fogalom adja, a kohézió, a koherencia és a konstringencia. Ezek meghatározása számos alapvető szövegtani műben és tanulmányban megtalálható (a fogalmak pontos meghatározásának nehézségeivel egyetemben), ezért a fogalmakat az alábbiakban ismertnek feltételezzük. Egyfajta bevezetesként, és természetesen nagyon leegyszerűsítve a kérdést, idézzük fel William Shakespeare Hamlet című színdarabjából Polonius szavait, amelyeket Nagy Andrea vetett fel a kérdéskör szövegtani vizsgálatakor: Hamlet beszéde „örült beszéd, de van benne rendszer” (Nagy 2016). Vagyis a Polonius által idézett (Hamlettől származó) szöveg kohézív, egészében nem, legfeljebb részben koherens, és biztosan nem konstringens (legalábbis Polonius számára, akinek „nem áll össze” a szöveg jelentése). Ennek megfelelően mondhatnánk Poloniusot követve, hogy

- ha Hamlet szövegét nem tudjuk elfogadni mint egy lehetséges világhoz tartozó konfigurációt (vagyis nem tartjuk konstringensnek), akkor a szöveg számunkra „örült szöveg” lenne és egészében inkoherens (a koherencia tágabb értelmezése szerint);
- ha Hamlet szövegét részben el tudjuk fogadni mint egy lehetséges világhoz tartozó konfigurációt (például felismerjük a szöveg egy részében a nyelvi jelek szó szerinti jelentését, meg tudunk adni egy olyan tudáskeretet, amelyben a szöveg adott része értelmezhető stb.), akkor azt mondhatjuk, hogy a szövegben „van rendszer”, vagyis – attól függően, hogy ez a szöveg mekkora hányadát érinti – a szöveg számunkra
 - egyes vonatkozásaiban („majdnem nem”) koherens,
 - félig-meddig („többé-kevésbé”) koherens, vagy
 - nagy vonalakban, általánosan („majdnem”) koherens lenne (a koherencia szűkebb értelmezése szerint);
- ha pedig Hamlet szövegét el tudjuk fogadni mint egy lehetséges világhoz tartozó konfigurációt (vagyis konstringensnek tartjuk), akkor a szöveg számunkra koherens lenne (mind a koherencia tágabb, mind szűkebb értelmezése szerint).

Mindehhez költői szövegek esetében még hozzátehetnénk, hogy ha a szöveg érzelmi tartalmat is hordoz, akkor a konstringencia az esztétikai hatás, a szöveg által kifejezett érzelmi tartalommal való azonosulás alapvető feltétele. Persze Polonius nem tesz kísérletet Hamlet beszédének értelmezésére. De hogy továbbvigyük a fenti gondolatsort, Shakespeare értelmezői viszont igen; ebben az értelemben a szövegértelmezés (és esetünkben a versértelmezés) egyik célja az, hogy kimutassa és/vagy a megfelelő háttértudás hozzáadásával létrehozza a kiválasztott szövegek (ill. versek vagy versrészletek) esetében a kohéziót és a koherenciát, és segítse a vers olvasóját a szöveg konstringenciájának a felismerésében – ami után már csak egy lépés, hogy az olvasó rájöjjön, hogy a vers neki, „hozzá szól”.

2. A HOLD előfordulása Füst Milán verseiben

A továbbiakban Füst Milán összes verseinek Újak ciklusát vesszük alapul, a kiválasztott verseket, ill. versrészleteket pedig abban a sorrendben vizsgáljuk, ahogyan azokat maga Füst Milán rendezte el a versei között. „Füst Milán [...] Összegyűjtött verseiben, illetőleg Összes verseiben, amelyet ő úgy komponált meg, mint egyetlenegy verset, mint általában a verseit, tehát egy végleges és zárt kompozícióra törekedve, a legelső versek egymás után villantják fel a számára alapvető témákat” (Somlyó 1993: 207).

Kis Pintér Imre monográfiájában, amely Füst Milán költői világcépét írja le, a holdfényt tekinti a sajátos költői világ egyik fő jelképének. Néhány fontosabb megállapítása a következő (vö. Kis Pintér 1983: 84–86):

- Az „örjás hold” a Régiek ciklus kezdő versének első soraiban is felbukkan, úgy is „mint az átkozottak látomása”, amely „nyugtalanul s gözt lehelve” támaszt beláthatatlan zűrzavart (Levél az ifjúságról).
- A költő akkor is a Holdra kérdez, amikor a tovatűnteket faggatja létük emlékérről: a holt királyfinak „szerelme énekére van-e kedve felkelnie csendes / Kriptahelyéről s feljárni a kétes hold oly hamiskás fénye alá”? (Gyertyafénynél)
- Füst Milán holdja minden ízében szeszélyes, csalfa, női princípium: „Tán asszony voltál egykor s visszajársz” (Levél az ifjúságról).
- A Hold kiismerhetetlen, aki egyszerre „félelmes” (Levél az ifjúságról), „gyötör” (Álmatlanok kara) és vonzó: „az éj / S a hold bizony megejtett mákonyával” (Kajetán beszéde a királyhoz).
- A Hold hol vágdat, „Akár a fényes kanca” (Levél az ifjúságról), hol „ki fenn a tébolyúlt, a bomlott, / Jajongó fák között az ágakon tán megakadt örökre” (Álmatlanok kara).
- A Hold motívuma az Újak ciklus verseiben (pl. Oh holdözön!; A holdhoz) „a lételet feledtető, narkotizált élet rokon értelmű szavává tágul, a bűn, a kéj és a szépség kerítőjeként, és az esztétikai életvitel alapszimbóluma lesz” (Kis Pintér i.m. 85).

Az alábbiakban konkrét versszövegek – pontosabban a Holddal kapcsolatos szövegrészletek – vizsgálatával megpróbáljuk a fenti megállapításokat részben kifejteni, részben kiteljesíteni, és a Hold szimbólumának jellegzetes Füst Milán-i megközelítését egységes keretbe foglalni. (A könnyebb olvashatóság kedvéért az idézett Füst Milán versek címe előtt nem tüntetjük fel külön a költő nevét).

2.1. A jelenés

Kezdjük egy versrészlettel, amelyben a Hold egy kozmikus képben, szó szerinti jelentésben fordul elő. A Nap „fekete fényköreit” leszámítva (ld. később) a szöveg ugyan igen szokatlan költői képeket használ (kiskutyákként meghunyászkodó égitestek, kurrogva felreppenő pulykák, alázattól szétpattanó csillagok stb.), de sem a versrészlet kohéziójának, sem általános („nagy vonalakban” vett), a szöveg szó szerinti értelmére vonatkozó koherenciájának a felismerése nem okoz különösebb nehézséget. A versrészlet kulcsszavainak korreferenciális kapcsolatrendszere egyértelmű, és rendelkezésünkre áll egy olyan tudáskeret, amelyben nincs szükségünk különösebb háttértudásra a szövegrészlet szó szerinti jelentésének megértéséhez (a Nap „fekete fényköreinek” kivételével, ld. később).

*Az angyalok sötétek. Nem látod-e kezükben a kardot?
Amint megvillan a fényben, akkor repülik át a napot és fekete fény-
köreit
S a nap kinyílik előttük. Mert ők karddal a kezükbe' repülnek
S elfödvén szegény szemüket: – szent, szent, szent, – kiáltják oda-
fenn a sugaraknak.
S a sugarak megtorpannak előttük, igen.
S mint a kiskutyák, úgy hunyászkodnak meg előttük a Nap meg a
Hold
S mint a pulykák, kurrogva reppennek fel előttük a csillagok is
S menten szét is pattantja őket a rettenetes alázat.*

(Füst Milán: A jelenés)

A korábban említett tudáskeretet a következőképpen fogalmazhatjuk meg: a versrészletben megjelenített kozmikus kép („jelenés”) az angyalok repülését, „szármalását” jeleníti meg a Naprendszerben (ill. azon túl is, bár kérdés, hogy a csillagok szerepe a képben nem pusztán az angyalok „végtelen” hatalmának illusztrálására szolgál-e). A Nap „fekete fénykörei”-nek egyik lehetséges értelme a Nap körül keringő bolygók pályáinak hihetetlenül pontos költői képe.

Az azonban, hogy az alábbi versrészletet mint költői szöveget konstringensnek tekintjük-e, alapvetően attól függ, hogy

- elfogadjuk-e az angyalok létezését a szövegben, akik (valamilyen oknál fogva) berepülnek a Napba, ill. átrepülnek az egész Naprendszerre, valamint
- látjuk-e valamilyen értelmét annak a kérdésnek – nevezzük alaptémának –, hogy az angyalok és a kozmikus égitestek között egyfajta rangbeli (hatalmi) hierarchia áll fenn.

Ha mindkét kérdésre igen a válasz, akkor van értelme a képeket tovább elemezni (ezzel szemben nem érdemes a verssel tovább foglalkozni, ha az alaptémát értelmetlennek, ill. érdektelennek tekintjük). Az, hogy a Nap és a Hold meghunyászkodnak „mint a kiskutyák”, valamint az, hogy a csillagok a Napba repülő, ill. a rajta átrepülő angyalok előtt előbb „kurrogva” felreppennek, majd szét-pattannak „mint a pulykák”, annyira abszurd képek, hogy jogosan felmerülhet a maró ironia gyanúja. De ezzel a költő éppen az alaptémát (és ezzel magát a költeményt) tenné nevetségessé, és – ironikusan fogalmazva – egy ilyen rettenetes ironia menten szét is pattantaná az egész költeményt. Tehát inkább ízelegessük a különös képeket, és fogadjuk el a költeményt konstringensnek.

Visszatérve a versrészlethez, a Hold szerepe azért is különösen érdekes, mert a mai világgépünk szerint a Napon átrepülő és a csillagok felé haladó angyalok aligha találkoznak a Holddal (amely a Föld körül kering). Ezért feltételezhetjük, hogy a Nap, a Hold és a csillagok versbeli sorrendje nem az angyalok mozgásához kötődik, hanem inkább a bibliai sorrendet követi (vö. Gen 1,16). Ami az angyalok megjelenése, valamint a vers mottója (Ez 1,24) mellett tovább erősíti a versrészlet bibliai kontextusát. Ebben pedig a versrészlet képei már nem is tűnnek annyira különösnek: Ezékiel látomásában négyarcú és négyszárnyú, borjúlábú és fénylő rézként ragyogó, oroszlán-, bika- és sasarcú élőlények jelennek meg (és például a Jelenések könyvében még ennél is különlegesebb képek szerepelnek).

Tanulmányunk szempontjából a vers további részletei irrelevánsak, mivel a Hold nem jelenik meg a versben más helyen. Azonban a fent vázolt kép teljességéhez szervesen hozzátartozik a kép allegorikus értelmezése: az angyalok az Eszme, a Föld, a Hold; a Naprendszer és a csillagok pedig az a valóság, amelyet az Eszme meghódít. Aki olvasta Arthur C. Clarke *A város és a csillagok* című könyvét, csak reménykedhet benne, hogy a versben nem az emberi hübrisz által létrehozott, és a csillagokat kioltó Őrült Elme réme sejlik fel.

2.2. Öregség

A következő versrészlet kohézióját számos metafora segíti elő (A NŐI AJAK VÉRPIROS EPER, A KECSÉS NŐ ŐZ, AZ ÉLET UTAZÁS, ill. ROHANÁS stb.). Ha a „loholni bolondúl” kifejezést (és az utána következő két szövegmondatot), valamint az „örök sietés” kifejezést „a kín és az áldás” kifejezés tartalmi

kifejtésének tekintjük, a szöveg kohéziója problémamentes. A versrészlet tartalmát az öregség veszteségeinek megtapasztalása foglalja keretbe. A 'mozgalom' és a 'fekete átok' (ld. később, A holdhoz c. versnél) értelmezésén kívül a szöveg szó szerinti jelentésének megértése nem igényel különösebb háttértudást, így általánosan, „nagy vonalakban” koherensnek tekinthető.

*Hol vagytok ó szemeim, kik oly áldottnak véltetek egy arcot?
És hol vagy ó csodálatos fülem is, amely oly hegyes lett, mint a
számáré valamely édes-bús nevetéstől?
S hol vagytok fogaim, ti vérengzők, kiktől felserkent nemcsak a
számóca, de az annál duzzadtabb és pirosabb ajak is?
S hol vagy te mellemnek oly irtózatoss dalolása?
S hol a kín és hol az áldás, amelyet most hiába keresek eszelős
utaimon, görbe bottal a kezemben?
Loholni bolondúl? Kergetni az őzet, az őzlábút s utána ledőlni,
susogni, nem is neki, de a holdnak...
Holmi rejtelmekről, amelyeket senki sem érthet egészen s amelyek-
nek zaklatott boldogság mindenkor a neve...
Hol vagytok ti mozgalmak és fekete átkok? Örök sietés? Hol a mohó
száj s hol a nevetésem?*

(Füst Milán: Öregség)

A költői szöveg konstringenciája a versbe foglalt ellentétek, ill. szóösszetételek elfogadásától függ (áldott arc, édes-bús nevetés, „vérengző” fogak és csókok, a kín és az áldás egyesülése a boldogság extázisában stb.). Ezek közül a legkülönlegesebb a hegyes számárfül, amelynek szó szerinti jelentése elég abszurd, ezért értelmezést igényel. A hegyes számárfül képének az „édes-bús nevetés” kontextusában legalább két értelmezése lehetséges:

- Ha a vers ironikus lenne, a „számárfület mutat” kép valószínűleg metonimikusan épülne be a versbe.
- Ha az „édes-bús nevetést” egy gyönyörű és szexepiles nőnek tulajdonítjuk (mint ahogy az áldott arcot és a vérpiros ajkakat is), az, hogy a hallgató férfi füle „oly hegyes lett”, az erekció eufemizmusa is lehet. Egyebek között azért is, mert a számár a testi vágy egyik általánosan ismert szimbóluma, és vegyük észre azt is, hogy a költői képben a „fülem” egyes számban szerepel, szó szerinti értelemben használva alighanem „füleim” fordulna elő a versben. (Nota bene, pont a testi vágy maradna ki az öregség veszteségei közül?)

A versrészletben a hold AZ ÉLET VADÁSZAT, pontosabban A NŐ ELCSÁBÍTÁSA VADÁSZAT A LEGNEMESEBB VADRA metafora kifejtésével kapott koherens metaforarendszer elemeként jelenik meg. Ebben az „őzlábú” a meghódítandó, elcsábítandó nő metaforája (A NŐ ŐZ), ill. metonímiája (az őzet

az „özlábú” jelző azonosítja). A boldogság utáni önfeledt boldogság részeként „susogni [...] a holdnak” értelmezhető szó szerint is, és a 'hold' metaforikus értelmezésével is A NŐI LÉLEK A HOLD metafora alapján, az önfeledten boldog szerelmesek közötti közvetlen, bensőséges kommunikációra utalva.

2.3. Oh holdözön!

Füst Milán több versének is központi témája a Hold és a költő kapcsolata. Ezek közül az első az Oh holdözön! című vers, amelynek utolsó két versszaka a következő:

*Oh holdözön, te végtelen!
Nem ér fel hozzád értelem.
Miféle bűn a léted mélye,
Hogy jussod földünk annyi kéje? –
Sugárzik ott fenn s én hagyom.
Nem szólok semmit, ő se szól
S a hátam borsószik nagyon.*

*Te felfaló, te büvölő,
Vagy férfi-e, vagy lusta nő?
Anyám vagy-é, vagy kedvesem?
Bagoly vagy-é, vagy kerecsen?
Szépséggel étetsz, megzavarsz,
Fejemben mérgeket kavarsz.
Így jár, no lásd, megannyi nép,
Ki véled hold viszonyba lép.*

(Füst Milán: Oh holdözön!)

A versrészletben a lírai én beszél a megszemélyesített Holdhoz. Ebben az értelemben mind a szöveg kohéziója, mind általános értelemben vett koherenciája lényegében problémamentes. A költői szöveg konstringenciája elsősorban attól függ, hogy az olvasó el tudja-e képzelni azt a helyzetet – azt az emelkedett, ihletett hangulatot –, amikor a költő először csendben átadja magát a telihold által keltett érzelmeknek, majd egy idő után ódát (vagy inkább himnuszt) zeng a Holdról. Érdeemes megjegyezni, hogy sok szempontból hasonló szituációt ír le az előző versrészlet (Öregség), amelyben a boldogságtól megrészegült lírai én rejtelmekről susog a Holdnak (szó szerinti értelemben).

A versrészletben Füst Milán a Hold szimbólumának egy sajátos jelentésvilágát építi fel, a kultúrában jól ismert ősi szimbólumhoz egyéni attribútumokat kapcsolva. Erről a Holdról megtudhatjuk, hogy

- a tudattalan negatív aspektusával áll kapcsolatban, amely a bűnös vágyakat szabadítja fel (amelyekre, legalábbis a versszak utolsó három sora szerint, a költő igen érzékenyen rezonál);
- elbűvöli és megszedíti („megzavarja”) a vele „viszonyba lépő” halandókat, akiket a befogadott szépség elemeszt, „megmérgezt”.

A Hold szimbolikus jelentésének konstringenciáját végső soron a fenti szimbolikus tartalmak befogadása határozza meg. Azonban minden szimbolikus tartalom alapja valamilyen, az adott kultúrában jól ismert történet, amely a szimbolikus tartalmat megalapozza, és csak ezeknek a történeteknek az ismeretében lehet ténylegesen befogadni az adott szimbolikus tartalmat. A mitológia gazdag tárháza az ilyen történeteknek. Például a Hold megszemélyesítője a görög mitológiában Széléné, aki „híres volt szerelmeiről” (Belfiore 2008: 600), amit például Pánnal, és különösen Endümiónnal való szerelmi viszonya révén ismerünk. Az európai kultúrában a szükséges háttértudás alapvető forrása a Biblia, valamint azok a „klasszikus” (ha úgy tetszik, „kanonizált”) történetek, melyeket életben tartanak a kultúra átadásának változatos és egyre bővülő formái az európai kultúrát magukénak valló emberek gondolkodásában (egy vers olvasásakor nem sok olvasó veszi elő a lexikonokat, hogy utánanézzon, mire is gondolt a költő). Itt érkezünk el az Oh hold-özön! fentebb kiemelt részletének fontos kérdéséhez: melyek azok a tartalmak, amelyeket be tudunk fogadni Füst Milán verséből, és melyek azok, amelyeket nem?

A holdfényben beteljesült szerelem képe, valamint a holdfény elbűvölő, titokzatos, rejtelmes szépsége Pán és Endümió történetének ismerete nélkül is szerves része az európai, azon belül a magyar kultúrának (pl. Füst Milán: *Öregség*; Paul Verlaine: *Holdfény*; Illés: *Holdfény* '69 stb.). Azonban a Hold mint férfi, „lusta” nő, anya, bagoly, sőt kerecsen már korántsem ennyire nyilvánvaló. A Hold mint anya szimbólumra később (*A holdhoz* című vers kapcsán) még visszatérünk. A bagoly és a Hold kapcsolatát az éjszaka hordozza (vö. „éjjeli bagoly”), a kerecsensólyom pedig, amely „a magyar »turul« előképe” (Jelképtár, *sólyom* szócikk), talán a vadászat révén került be a költeménybe, amely Füst Milán költészetének gyakori metaforája, ahogy ezt korábban is láthattuk (egyébként Artemisz, a vadászat görög istennője is holdistennő). A szimbólum- és jelképtárakban szereplő gazdag utalások az egyiptomi, hindu, japán stb. mitológiára és a népmesékre jelzik, hogy az egyetemes emberi kultúrában olyan történetet is találhatunk, amelyben a Hold férfiként jelenik meg (ezekből számunkra a magyar népmesék lehetnek ismertek). A Hold mint lusta nő szintén népmesei motívumnak tűnik. De mindezek csak feltételezések. A versrészlet szimbolikus elemei pedig mindaddig nem tekinthetők konstringensnek, amíg a nekik szimbolikus értelmet adó és a vers kontextusába szervesen beépíthető háttértudás nem áll rendelkezésre.

Térjünk vissza a Hold elbűvölő aspektusára, amellyel a vele kapcsolatba, „viszonyba lépő” halandókat elemésztí, megszedíti, szépségével „megmérgezi”. Ezt dolgozza fel Füst Milán egy másik versében, amelynek témája a Hold és az ifjúság viszonya.

*Nagy csöndesség volt és nehéz sötét eső után,
S egyszerre, mint az átkozottak látomása,
Úgy került elé az Alpesek mögül
S a békeséget menten felkavarta s boros lelkünket, mely rég pihent:*

*Az órjás hold, –
Ily félelmes még sose volt.
Akár a fényes kanca, nyugtalanul s gőzt lehelve
Vágtatott a völgy fölött s a szíveket
Vad izgalom futotta tőle rögtön át meg át,
Egyik se lelte már helyét, – párját kereste mind a hány
És íme: nem volt párja senkinek...
És erre most eszméltünk csak e furcsa éjszakán...*

[...]

*Oh teli hold borús, nagyszemű, éji báb,
Tán asszony voltál egykor s visszajársz a tág
Mezőkön fenn, hol örök csönd honol...
S bús pillantásodtól az ifjúság
Borzongni kezd és szinte megbomol...
Ki tudja, mért is nézel ránk oly szemrehányón?
S hogy más vidékre némán mért is távozol?*

(Füst Milán: Levél az ifjúságról)

A kiemelt versrészlet, amely a vers első két versszakát (a második versszak utolsó sorát leszámítva, amely már átvezet a következő versszakba), ill. az utolsó versszakot tartalmazza, meglepő módon önmagában is kohezív. Ha hozzá-tesszük, hogy a versben a költő egy furcsa éjszakáról beszél, ahol a mámoros, az éjszakától és a bortól megrészegült fiatalok száguldoznak a holdfényes tájon egy négylovas szekéren, akkor már a szöveg általános értelemben vett koherenciájáról is beszélhetünk. (Jegyezzük meg, hogy ha a verset nem szó szerinti értelemben olvassuk, például a fiatalság többbretű allegóriáját, esetleg ironikus allegóriáját látjuk benne, a forrástartomány koherenciája akkor is alapvető következmény.) A versrészlet konstringenciája azonban attól függ, hogy a Hold szimbolikus jelentésével, amire Füst Milán oly nagy súlyt helyezett, azonosulni tu-

dunk-e. A Hold női principium mivolta, amely az Oh holdözön! című versből lényegében kimaradt (ill. kérdés formájában szerepelt), a Levél az ifjúságból című versben különös hangsúllyal jelenik meg: AZ ASSZONY SZELLEME, ill. A NŐI LÉLEK A HOLD.

A versben (ill. az átiratában) áttételesen a „keresd a nőt” (cherchez la femme) motívuma is megjelenik. Ha a fenti metaforához hozzávesszük a később (A holdhoz c. vers kapcsán) említett A MAGÁNY SÖTÉTSÉG metaforát, a vers nagy részében lényegében a magányból való kitörés, a párkeresés vágya fogalmazódik meg („Nagy csöndesség volt és nehéz sötét eső után”, majd felkelt az „órijás hold”, és felkeltette a vágyat „egy nő után”; ezután minden „mámoros és társtalan” ifjú „vad izgalommal” kereste a párját, mígnem kiderült, hogy „nem volt párja senkinek”). A keresés tehát végződhet kudarcral (különösen, ha valaki a tökéletes asszonyt, a holdbéli „álomnőt” akarja itt a földön megtalálni), ami visszatekintve a fiatalság, a „vad izgalom” időszakára a keresés hiábavalóságát is sugallhatja. Innen származtatható a Levél az ifjúságból utolsó versszakának borús, melankolikus hangulata.

A Gyertyafénynél c. versben a magányt már örök érvényűnek látjuk:

*A lányok éneke könnyű! tűnő hang az övök s vándor,
Vak csillag a reménység, mely egyre közelít,
Egy tar szikla mögül közelít és egyre növekedvén
Szétpattan fájó szíved előtt!*

[...]

*Ám, ha nem hinnél szavaimnak, kérdezd meg a tovatűnteket is!
Legyenek szent tanuság szavaimnál, mondják meg e gyengédek s
hallgatagok, –
Mondják meg eskü alatt: mi emléküik ez a lét? – Lásd, fekvve tűnődik
S félénken hallgat valahány: az életet ő már feledé.
Holt királyfit kérdezz meg akár, vajjon emlékeznek-e?
S szerelme énekére van-e kedve felkelnie csendes
Kriptahelyéről s feljárni a kétes hold oly hamiskás fénye alá,*

Magánosan és búsan hallgatózni?

(Füst Milán: Gyertyafénynél 2.)

A „könnyű énekű” lányok akár sziréneket, a „tovatűntek” pedig szinte minden mitológiai és irodalmi alakot is jelenthetnek. (Például a „holt királyfi” helyébe akár Hamletet, „szerelme” helyébe pedig Opheliát is elképzelhetjük.) A versrészlet a korábban említett AZ ASSZONY SZELLEME HOLD metafora

értelmezését is kibővíti; a szerelme énekére a holtából visszajáró királyfi motívuma eredményeképpen mintha a „kétés” és „hamiskás fényű” hold alakjába a végzet asszonya (femme fatale) archetípusa is beleszövődne.

Visszatérve az *Oh holdözön!* c. versre, izgalmas kultúrtörténeti kérdés a Hold és az örület – vagy enyhébb formájában a zavarodottság, bódulat, kábulat stb. – kapcsolata. Azt a hiedelmet, hogy a Hold örületet („delejt”) bocsáthat a halandókra, megzavarhatja a gondolkodásukat, a fejükben „mérgeket kavarhat”, egyebek közt a „holdkóros” szó is jelzi. A Szimbólumtár azonban a Hold címszónál nem tartalmaz ilyen utalást, ezzel szemben az éjszaka és az örület kapcsolatát emeli ki:

[Az éjszaka] *Szimbolizálja a káoszt, a halált, az örületet [...] Belelépni az éjszakába annyi, mint visszatérni a meghatározatlanságba, ahol a rémálmok, szörnyek és sötét gondolatok keverednek. [...] Félelmetes jellegét Hekaté testesíti meg.*

(Szimbólumtár, éjszaka szócikk)

A görög mitológiában például Athéné, Héra, Dionüszosz, Pán stb. képes volt örületet bocsátani a halandókra (pl. Aiaszra, Héraklészre stb.), de Szeléné, a szelíd, melankolikus holdistennő esetében nem ismerünk ilyen történetet. Hekaté azonban, aki sok egyéb attribútuma mellett „szoros kapcsolatban áll a démonokkal” (Belfiore 2008: 236), Artemiszhez, Szelénéhez és Perszephonéhoz hasonlóan szintén holdistennő, és őt Füst Milán is megidézi néhány versében. Az *Oh holdözön!* kiválasztott részletében azonban a Holdnak (és az éjszakának) az örülettel kapcsolatos attribútumai csak nagyon árnyaltan jelennek meg (ti. „Fejemben mérgeket kavarsz”).

2.4. A holdhoz

A következő versrészlet központi témája is a Hold és a költő kapcsolata. A versrészlet kulcsszavai a hold, az éjszaka és a sötétség. Füst Milán a megszemélyesített Holdhoz (az „áldott Euméné”-hez) beszél:

*Hozzád szól a susogás, öreganyó motozása... s akiknek nem telik
olajra,
Szegény varrónők tűje az éjben néked táncol az ablak előtt –
Az éj barátságos szörnyei, ödöngő tolvajok s a furiák üres dühe
Mindennek te vagy a csodás világrahozója, Libegő,*

S az én anyám is te vagy. Az édesanyám vagy, – a másikat a varrónőt, lásd, megtagadom...

Édesanyám a hold... nálad születtem én, létem titka ez: a te öledből,

–

*Te dajkáltál engem... s innen a fekete fény, mely szivemből
szüntelen árad,*

Innen az átok, tűztelen életem, a ridegség, – sugárcévéim éjszaka

Ezért oly feketék. – S ti kik annyiszor meggyötörtetek engem

*S kiállhatatlan fajtát s más ily becsmérleést oly sokszor kiálltattatok
utánam szívtelenek,*

*Ím' elhagylak benneteket, – mert felléptem a sötétség csúcsára,
édesanyámhoz, oda*

Honnan a fájdalom is csak még nagyobb ragyogásom,

Hol enmagam részege lengek... vagy ringatom magam és áradok

De nem nektek szól többé, soha többé kevély mosolyom.

(Füst Milán: A holdhoz)

A versrészlet kohéziója szempontjából az első tíz szövegmondatot (és a verscímét) érdemes vizsgálnunk (a további szövegmondatok korreferenciális kapcsolatrendszere egyértelműnek tekinthető). A kiválasztott szövegmondatok kohézióját elsősorban a kulcsszavak előfordulása adja. Ezekhez korreferencia-indexeket rendelhetünk:

- a Hold [i01],
- az éjszaka [i02],
- a költő, a lírai én [i03],
- édesanya [i04], a költő édesanyja (i03)[i04],
- varrónő [i05], varrónők [i05]*.

Tüntessük fel a korreferenciaindexeket a címben, ill. a kiválasztott szövegmondatokban:

[K00] A holdhoz[i01]

[...]

[K01] Hozzád[i01] szól a susogás, öreganyó motozása...

[K02] s akiknek nem telik olajra, / Szegény varrónők[i05]* túje az
éjben[i02] néked[i01] táncol az ablak előtt –

[K03] Az éj[i02] barátságos szörnyei, ódöngő tolvajok s a furiák
üres dühe / Mindennek te[i01] vagy a csodás világrahozója,
Libegő,[i01]

[K04] S az én[i03] anyám(i03)[i04] is te[i01] vagy.

- [K05] [Te[i01]] Az édesanyám(i03)[i04] vagy, –
 [K06] a másikat(i03)[i04] a varrónőt[i05], lásd[te [i01]], [én[i03]]
 megtagadom...
 [K07] Édesanyám(i03)[i04] a hold...[i01]
 [K08] nálad[i01] születtem én[i03],
 [K09] létem[i03] titka ez: a te[i01] [anyai(i03)[i04]] öledből [szü-
 lettem én[i03]], –
 [K10] Te[i01] dajkáltál éngem...[i03]

A kulcsszavak előfordulása az egyes szövegmondatokban mutatja a versrészlet rendkívül erős kohézióját:

	[i01]	[i02]	[i03]	[i04], (i03)[i04]	[i05], [i05]*
[K00]	1				
[K01]	1				
[K02]	1	1			1*
[K03]	2	1		(világrahozó)	
[K04]	1		1+(1)	1	
[K05]	1		(1)	1	
[K06]	1		1+(1)	1	1
[K07]	1		(1)	1	
[K08]	1		1	(szül)	
[K09]	1		2	1	
[K10]	1		1	(dajkál)	

1. táblázat: A szövegmondatok és a kulcsszavak kapcsolati mátrixa

Érdeemes megfigyelni, hogy a Hold[01] kulcsszó mindegyik szövegmondatban szerepel, ehhez kapcsolódik először az éjszaka[i02], majd az édesanyám(i03)[i04] kulcsszó. Utóbbiban a birtokos szerkezet miatt benne van maga a költő, a lírai én (i03), így a negyedik szövegmondatról kezdődően a Hold kulcsszó mellett a lírai én is minden szövegmondatban előfordul. A versrészlet az 'édesanya' kulcsszóra (általános jelentésben) a harmadik szövegmondatban 'csodás világrahozó'-ként hivatkozik, a 'költő édesanyja' kulcsszóra (konkrét jelentésben) pedig a nyolcadik és tizedik szövegmondatokban az általa végzett cselekvések (szül, dajkál) utalnak. Ebben az értelemben az 'édesanya', ill. 'a költő édesanyja' kulcsszavak a harmadik szövegmondatról kezdődően minden szövegmondatban előfordulnak. A versrészlet tematikus progresszióját tehát elsősorban egy végigfutó téma (a Hold[i01]) jellemzi (vö. Szikszainé Nagy 1999: 219), amelybe „beleszővődnek” új altémák (az éjszaka[i02], a költő[i03] és az édesanya[i04]). Erre a témafejlődésre pedig

mintegy „ráerősít” az ötödik kulcsszó (a varrónő[i05] általános és konkrét jelentésben), amely közvetlenül összekapcsolja a második és a hatodik szövegmondatot.

A szövegrészlet koherenciáját – egyebek közt – a költő által rendkívül gazdagon használt metaforák biztosítják. A szövegösszefüggést biztosító megállapítások és fontosabb metaforák a következők:

- A költő ihletének forrása („édesanyja”) a Hold („Mindennek te vagy a csodás világrahozója, Libegő // S az én anyám is te vagy.”).
 - A KÖLTŐI IHLET FORRÁSA A HOLD.
 - A KÖLTŐI KÉPZELET (VARÁZSLATOS) VILÁGA AZ ÉJSZAKA.
 - AZ ESZTÉTIKAI HATÁST KIVÁLTÓ LÍRAI TARTALOM FÉNY, RAGYOGÁS.
- A költő létének értelmét a műalkotás, a versek adják („létem titka ez”).
- A versekben kifejezett sötét, komor, „fekete” tartalmak „fekete fényként”, fekete sugárkévékként „áradnak ki” a költő szívéből.
 - AZ ÉRZELMEK (ÉS AZ EZEKET KIFEJEZŐ GONDOLATOK) ÖSSZESÉGE TENGER.
 - A MŰVÉSZI KOMMUNIKÁCIÓ, EZEN BELÜL A KÖLTÉSZET ÁRADÁS.
- A „fekete” tartalmak ridegek, „tűztelenek”, de a költő számára az érzelmek, indulatok hiánya („tűztelen életem”) átok.
 - AZ INDULAT, SZENVEDÉLY TŰZ.
- A költő költészete a teljes magányban teljesedik ki („felléptem a sötétség csúcsára”).
 - A MAGÁNY (BEFELEFORDULÁS, ZÁRKÓZOTTSÁG, KITASZÍTOTTSÁG stb.) SÖTÉTSÉG.
 - A KÖLTŐI ÉLETPÁLYA HEGY, A KÖLTŐ (MŰVÉNEK) KITELJESEDÉSE (HEGY)CSÚCS.
- A költő „alaphangja”, költészetének tartalma, „tónusa” alapvetően fájdalmas, komor, melankolikus, tragikus („a fájdalom is csak még nagyobb ragyogásom”, ti. a fájdalom mint esztétikai tartalom „ragyogó” verseket eredményez, vö. a fény és ragyogás korábbi metaforájával).
 - AZ (ÉLET)FÁJDALOM (SZOMORÚSÁG, MELANKÓLIA, REMÉNYTELENSÉG stb.) FEKETE (SZÍNŰ).

A versrészlet alapján a Füst Milán költészetének középpontjában álló melankólia, „életfájdalom” két forrásból táplálkozik (az elmúlás, a lét végessége, amely Füst Milán költészetében meghatározó szerepet játszik, ebben a versben nem jelenik meg). Az első forrás a költő édesanyjával való kapcsolata, amelyről a versben csak annyit tudunk meg, hogy édesanyját és valószínűleg az általa képviselt életvitelt (amelyben „szegény varrónőként” látástól vakulásig dolgozik) a költő a költészetért „megtagadja”. A másik forrás a közvetlen környezettel (például az olvasók-

kal, a kritikusokkal, a lapszerkesztőkkel stb.) való viszony. Ez utóbbiról a költő leplezetlen nyíltsággal beszél. A költő személyiségét (és valószínűleg a verseit is) elutasító „szívtelen” emberek kiállhatatlannak stb. becsmérelték a költőt, és más hasonló sértéseket vágtak a fejébe („kiáltottak utána”). A lelki sérülések feloldásának egyik módja az az elhatározás, hogy a költő innentől nem foglalkozik mások véleményével („elhagyalak benneteket”). Ennek része, hogy önmagának ír, a költészetben keres és talál örömet („ennemagam részége lengek”). Mindez azonban költészetének kiteljesedéséhez vezet („felléptem a sötétség csúcsára”), miközben költészetének sötét, „fájdalmas” tónusa is megmarad („a fájdalom is csak még nagyobb ragyogásom”). Ezek után már teljesen felszabadultan, „megrészegülten” és könnyedén fog írni („ringatom magam és áradok”).

Érdeemes az Újak ciklusban szereplő A holdhoz című vershez hozzákapcsolni a Régiak ciklusban szereplő Óda egy elképzelt művészhez című vers alábbi részletét:

*Nagy művész! Rád gondolva töltöttem el az éjt s keserűn
Idéztem tétlen s busongó életemet is, amelyben nincsen erő és izzás
Színes képeket vetíteni, csupán feketéket s éjjel!
Sáppadtabb fény ez, betegebb, mint a holdé, nem vetekszik ez a nappal,
Oly holdé, milyet álmodtam egyszer, hogy volna végtelen messzi,
Volna csupán akkora, mint egy forint s zöld éjszakában
Halkan fénylene végtelen távolból s körötte sokkal szebb csillagok:
Szikráznának táncolva szép rendben s kerengve, mint a rakéták.*

(Füst Milán: Óda egy elképzelt művészhez)

A versrészlet kiegészíti a korábbi tartalmakat azzal, hogy a „túztelen” élethez és „ridegség”-hez (A holdhoz) hozzákapcsolódik a „tétlen s busongó” élet, „amelyben nincsen erő és izzás / Színes képeket vetíteni, csupán feketéket s éjjel!”. Jegyezzük meg, hogy mind az „átok” (A holdhoz), mind a „keserűn”, ill. „Sáppadtabb fény ez, betegebb, mint a holdé” (Óda egy elképzelt művészhez) részletek egyértelműen negatív konnotációval bírnak. Azonban közvetlenül ezután Füst Milán felülemelkedik a keserűségen, és két csodálatos metaforával helyezi el önmaga költészetét az irodalom határtalan világában:

- FÜST MILÁN KÖLTÉSZETE EGY „VÉGTÉLEN MESSZI”, APRÓ HOLD A „ZÖLD ÉJSZAKÁBAN”, AMELY HALKAN FÉNYLIK A „VÉGTÉLEN TÁVOLBÓL”.
- A NAGY MŰVÉSZEK „SOKKAL SZEBB CSILLAGOK”, AMELYEK AZ APRÓ HOLD KÖRÜL SZIKRÁZVA ÉS „SZÉP RENDBEN S KERENGVE” TÁNCOLNAK.

Térjünk vissza arra, mi a szimbolikus jelentése annak, hogy egy költő költészetét a Holdhoz mint szimbólumhoz kapcsolja. Egy lehetséges értelmezés a következő lehet: A Holdnak mint szimbólumnak az egyik legfontosabb attribútuma, hogy „mivel a hold fénye csupán a Nap fényének visszatükrözése, [a Hold] a függőség kifejezője” (Szimbólumtár, *hold* szócikk). Ebben az értelemben az a költő, aki önmagát a Holdhoz kapcsolja, a másoktól való érzelmi függést állítja költészete középpontjába (amelynek az egyik lehetséges megoldása az emberek felé fordulás, egy közösséggel való szoros, bensőséges kapcsolat, a másik pedig a befelé fordulás, a magány keresése, amely Füst Milán A hold című versében is kifejeződik). Ezért jelennek meg a versben ilyen hangsúlyosan a költőt becsmérő, neki fájdalmat okozó („szívtelen”) emberek („ti”), és mélyen elrejtve egy még nagyobb fájdalom. Az, hogy „a másikat ... megtagadom”, azt sugallja, hogy a költőt és költői elhivatottságát édesanyja, a „varrónő” sem értette meg. Ebben a megközelítésben különösen érthető, hogy miért okoznak katartikus élményt a költő számára a vers alábbi sorai: „Hol enmagam részége lengek... vagy ringatom magam és áradok”.

Az „elhagyalak benneteket” után a „nem nektek szól többé, soha többé” kijelentés evidencia, és kiemelése a vers utolsó, záró sorában a költészet fájdalmas, de felemelő kiteljesedése helyett a költő hálátlan közönségével való háládatlan kapcsolatára helyezi át a mondanivaló hangsúlyát. (A „kevélyen mosolyogva” jellegzetes Füst Milán-i kép, bár a közönséggel való kapcsolat kontextusában zavaró felhangjai is vannak.) Az utolsó sor nélkül a vers koherens és konstringens, ezáltal hiteles, felemelő, katartikus (ha úgy tetszik, „tűz” van benne). Az utolsó sor viszont a következőket sugallja: megbántottatok, mert nektek írtam eddig; szeretnék ezért visszavágni, de valójában nem tudok sem visszavágni, sem felejtetni. És ezáltal mindaz, amit a költő korábban leírt, pusztá vággyá alakul. A katarzis élménye ezzel megszűnik, helyébe a „változtatnod nem lehet” érzése lép, a szöveg konstringenciája helyreáll, de egy egészen más értelemben.

A verset a fenti értelmezés koherens keretbe foglalja. A mondanivaló konstringenciájához azonban az is szükséges, hogy el is fogadjuk (ill. költeményről lévén szó, be tudjuk fogadni) a versben felsejlő, ill. tényszerűen leírt belső konfliktusokra adott költői választ az adott élethelyzetben. Ez az adott vers esetében azért tűnik nagyon fontos kérdésnek, mert az a törekvés, hogy „a sötétség csúcán” a költő fájdalmát képes egy versben „ragyogóan” kifejezni, olyan esztétikai tartalmat hordoz, amely egyfajta „ars poetica”-ként is felfogható. Ezért ha A holdhoz című költeményt közel érezzük magunkhoz, akkor egy nagy lépést tetünk Füst Milán lírájának befogadása felé.

2.5. A mélyen alvó

A vers első két versszaka egy ködös éjszaka, egy „mámoros éji világ” képét írja le, miközben a lírai én mélyen alszik, és álmodik „egy titokzatos életről”.

*Alszol, mialatt az éjszaka
Ködköntösét vagdossa szablyával...
S felhőbe lövi nyílát a Garázda Vadász is,
Miután a nedves, éjjeli réteken tobzódva csatangolt.
Minden táncol s villódzva pörög körülötted, – egy mámoros, éji világ...
S a hold is karikába gyűrűzve, őrzöngve forog,
Mert érzi, hogy közeleg a hajnal.*

*S mi sötétbe' tenyészik, most pendülve feléled
S ez egyszer még elmélyül az éj is. Sok holdi poronty
Ilyenkor nyeri létét s a hold alá szalad nyavalyássa melegedni.
S ott ri megbabonázva, míg a többi bolond
Zabolátlan veti bukfenecit, karikáz,
Gurúlva nevet és még egyszer fellobog élete.*

(Füst Milán: A mélyen alvó)

A versrészlet kohéziója formálisan nem okoz problémát, a kulcsszavak jelentése, és ezzel összefüggésben a versrészlet koherenciájának vizsgálata azonban már nehezebb feladat elé állítja a vers értelmezőjét.

Tekintve, hogy Füst Milán nem adott kulcsot a kezünkbe a vers képeinek megértéséhez, feltevésekre kell hagyatkoznunk. A csillagkép fogalma, ill. egyes konkrét csillagképek Füst Milán más verseiben is megjelennek (pl. A tél, Levél Kanadából, A szőlőműves), így a szöveg értelmezési keretének a továbbiakban a csillagos égbolton megjelenő Orion csillagképet („Garázda Vadász”), és az égen megjelenő (és/vagy kihunyó, „pislogó”) csillagokat („holdi porontyokat”) fogjuk választani. (Ezt a választást támasztja alá az is, hogy a versben később említett, az „éj zenithjén” megjelenő „tünékeny alakzatok” a csillagképek metaforáinak tekinthetők.)

2.5.1. A választott keretben a versrészlet első versszakának értelmezéséhez a következő metaforákra van szükségünk, hogy koherens szöveget kapjunk:

AZ ÉJSZAKA SZABLYÁS KATONA (aki „vágja a ködöt”);

A HOLDFÉNY SZABLYA (ti. a holdvilág megvilágítja a ködös éjszakát);

AZ ORION CSILLAGKÉP A GARÁZDA VADÁSZ (aki „nyilazza a felhőt / ködöt”, küzd ellene); A CSILLAGFÉNY NYÍL (ti. a csillagok fénye, ha nem is olyan erősen, mint a holdfény, de megvilágítja az éjszakát).

De hogyan tekinthető egy csillagkép garázdának, és miért csatangolna tobzódva „a nedves, éjjeli réteken”? A „garázdaság” értelmezéséhez visszatérhünk az Orion csillagkép mitológiai névadójához, az óriás termetű Orión vadászhoz, akinek mitológiája – legalábbis egyes változataiban – számos erőszakos ele-

met tartalmaz. A csillagkép, azaz a csillagok fényének „csatangelését” pedig úgy is értelmezhetjük, hogy az éjszakai táj csillagfényben fürdik, és a „tobzódást” a nedves fűszálak, ill. a rajtuk levő vízcseppek csillogása jelenti (amelyek mintegy megsokszorozzák az égbolton levő csillagok fényét). Emellett jegyezzük meg, hogy a tobzódás, a csatangelés és a garázdaság (valamint a későbbiekben a mámor, az őrjöngés, továbbá a pörgés és a forgás stb.) olyan expresszív tartalmaknak is tekinthetők, amelyekkel a költő az érzéseit vetíti ki az éjszakára.

A következő három sor az „éji világ” és ezen belül a Hold képét jeleníti meg, középpontjában a *pörög* és *forog* igékkel. Ezek az igék Füst Milán költészetében több érzést is kifejezhetnek, sugallhatnak:

- egyfajta részeg, ill. részegítő mámort, „egy mámoros, éji világ”-ot, amelyben minden „táncol s villódzva pörög”, zabolátlanul „veti bukfenceit, karikáz” és „gurulva nevet” (A mélyen alvó); a telihold fényétől pedig a szíveket és lelkeket „vad izgalom” járja „át meg át”, és felkavarja a békességet és a „boros” lelkeket (Levél az ifjúságról);
- harmonikus rendet, amelyben a csillagok „Szikráznának táncolva szép rendben s kerengve” (Óda egy elképzelt művészhez);
- a rend teljes szétesését, amikor a fagyott göröngyök és kövek a pusztító szélviharban és forgószélben repülnek, „tölcsérben forognak” és csapdosnak a költő (ill. az olvasó) felett (Tél).

Az utolsó értelmezés ellenpontjaként A mélyen alvó-ban a hajnal közeledte egyfajta „kis Apokalipszisként” jelenik meg a Hold és a csillagok számára („érzi, hogy közeleg a hajnal”; „még egyszer fellobog élete”). A Tél-ben ugyanis az „igazi” Apokalipszis leírását találjuk:

*S már itt harsog feletted az apokalypszis száraz körförgetege, melyben
A fagyott göröngy majd úgy repül, akár a vak madár,
Veri a szél, a forgó-szél veri, tölcsérben forog, avagy a rohanó szélvihar
Lökéseiben csapdos [...]*

(Füst Milán: Tél)

És, hogy továbbvigyük az analógiát, A Tél-ben mindez akkor történik, amikor a föld „lassu ütembe” fordul / Az Orion-csillagzat ködképe felé” (uo., kiemelés tőlünk). Azonban míg a Tél-ben egy „vigasztalan”, „iszonyatos” látomásról van szó, addig A mélyen alvó-ban „mámoros”, „zabolátlan” álmoképről. A mélyen alvó-ban a csillagok forgása egyszersmind utalhat a Föld forgására is:

*A zöld völgyet, a mélyet és magánosat, hol oly barátságosan ragyogtak a csillagok, mintha nékem hunyorgatnának s ahol egy hang szólított egykor: lásd pislogunk, – s a föld forog, és végzi dolgát... –
Még egyszer látnom ezt a völgyet, amelynek éjszakai annyiszor*

megborzongattak – talán nem is adatik többé! Mozdulatlan éjszakák voltak... semmi sem moccan s mikor a szobámba visszamentem, még hunyt szemeim előtt feketéllett a sötét fenyők lombja s fel-felvillant az a borzongó folt, amellyel messze elöttük a világosabb nyírfák törzse fehérlik... Borzongtam, ha elképzelttem, hogy mindez él s ott áll és marad az éjben.

(Füst Milán: Teljes napló II. 766)

Az éjszakai égbolt látványa egy „zöld völgyben” kitörölhetetlenül beleivódott Füst Milán képzeletébe. Olyannyira, hogy még azok közé a dolgok közé is bekerült, amelyeket a lírai én, egy „hellenista arab” költő búcsúversében mint a számára legfontosabbakat említésre méltónak talál:

*Ó én völgyem, hegyem,
S ó én szép, barna feleségem,
S ó lágy, légi kéz, mely végigsimítottad homlokomat,
S ti éjszaka örvényei s fekete tüzei szívemnek,
S félelmek anyja, te hármias Hekaté, –*

Én elmegyek, én elmegyek, örökre búcsúzom, [...]

(Füst Milán: Egy hellenista arab költő búcsúverse)

A búcsúvers az összes versek Újak ciklusának utolsó verse, ezáltal a ciklus egyfajta összegzésének is tekinthető. A Hold is azok között a dolgok között van, amelyektől a költő búcsúzik. Azonban az előző versektől eltérően Füst Milán itt csak egy „lágy, légies” metaforával utal a holdra: A HOLD LÁGY, LÉGI KÉZ.

Vegyük észre, hogy a korábbiakban a Holddal kapcsolatos két metaforát (A NŐI LÉLEK A HOLD, ill. A KÖLTŐI IHLET FORRÁSA A HOLD) a fenti metaforával összekapcsolva A KÖLTŐ MÚZSÁJA A HOLD metaforához juthatunk el, amely a ’múzsza’ rendkívül gazdag kulturális tartalma révén további értelmezéseket tesz lehetővé.

A búcsúversben a Hold lágy, pozitív aspektusával szemben áll Hekaté, az a görög istennő, aki Füst Milán számára az eredendő félelmet személyesíti meg („félelmek anyja”-ként hivatkozva rá). Hekatét Füst Milán Kuttyák című versében is megidézi. Hekaté fekete kutyái az éjszaka szellemeinek, rémálmainak és „testetlen” félelmeinek szimbólumai, akik – amint Hekaté megoldja láncukat – üvöltve és vonítva „szerte vadásznak” az éjszakában. Bár Hekaté a görög mitológiában nagyhatalmú holdistennő, Füst Milán sem az Egy hellenista arab költő búcsúverse, sem a Kuttyák szövegében nem utal erre a vonatkozására. Sőt az Álmatlanok kara című versben élesen elkülöníthető egymástól a Hold, amely a csillagokkal együtt megvilágítja az éjszakát („a távoli lámpa s a könnyes szemü

csillag vet fényt”) és a tudattalan, „testetlen” félelmek (a „fekete hegy”, a „zord fenyő torz árnyai” stb., amelyek „nehéz” gondolatokat, „borús homály”-t szülnek). A Hold „gyötörő” fénye a hosszú, álmatlan éjszakában nem okozza, csak felszínre hozza a meglévő félelmeket („Mert lásd, nem múlt az éj s a hold gyötör! ki fenn a tébolyúlt, a bomlott, / Jajongó fák között az ágakon tán megakadt örökre!”).

2.5.2. A második versszak értelmezéséhez további metaforákra lesz szükségünk, hogy koherens szöveget kapjunk. A második versszak egyes szavai („tenyészik”, „nyeri létét”, „nyavalyássa” stb.) egyértelműen kizárják az emberi forrástartományt, a céltartomány pedig már korábban a csillagos eget választottuk. Így például a következő metaforákhoz juthatunk el: A HOLD NŐSTÉNY (TYÚK-ANYÓ stb.), A CSILLAGOK „PORONTYOK” (KISCSIBÉK stb.).

A metafora jelentéstartományán belül a ’pendül’ alapján akár a Lant csillagképre, a ’poronty’ alapján pedig akár a Fiastyúk csillagkép csillagaira is asszociálhatunk. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyeznünk, hogy az Orion, a Fiastyúk és a Lant csillagképek az őszi és téli éjszakai égbolton egyszerre láthatók. Az Orion, amely „a Közép-Európából megfigyelhető egyik leglátványosabb csillagkép”, főként téli esteiken figyelhető meg (Herrmann 1992: 245). A téli égbolton a három említett csillagkép következőképpen jelenik meg: „A déli irányban valamennyi téli csillagkép egy »kupacban« található. Ennek a rendkívül gazdag csillagmezőnek az égi Vadász, az Orion a középpontja [...] Ha az Orion övcsillagainak vonalát jobbra felfelé meghosszabbítjuk, akkor a [...] vöröses színű Aldebaranra, a Bika legfényesebb csillagára akadunk. Jobbra, az Aldebaran mellett, a Bika fejét alkotó nyílthalmazt, a Hyadok nevű csillagcsoportot találjuk [...] A Hyadoktól jobbra felfelé van egy másik, szabad szemmel is jól látható, meglehetősen közismert nyílthalmaz, a Plejádok, avagy a Fiastyúk.” Az északi horizonton pedig még látszik a Vega, a Lant csillagkép legfényesebb csillaga (Herrmann 1992: 216–217).

Az őszi égbolton pedig a csillagképeket a következőképpen láthatjuk: „Keleten már felbukkan az égi Vadász, az Orion egy része. Mindössze 1-1,5 órával később már a csillagkép egésze látható. Nem sokkal magasabban, K-en, a Bika Aldebaranja, tőle jobbra egy kicsiny V alakú csillagcsoport, a Hyadok, valamint fölötte pedig egy kisebb kiterjedésű csillaghalmaz, a Plejádok (Fiastyúk) van. A Ny-i ég közepét a Nagy Nyári Háromszög foglalja el: legfelül a Hattyú Denebje áll. [...] A Nyári Háromszög jobb oldali csúcsát a Lant Vegája, az alsót a Sas Altairja alkotja” (Herrmann 1992: 214–215).

Mindezek a tartalmak nyilvánvalóan nem feltétlenül szükségesek a versrészlet megértéséhez (vagyis szigorúan vett értelemben nem jelentenek intertextuális utalásokat), azonban olyan lehetséges, hipertextuális kapcsolatokat hoznak létre a versszöveg és a csillagképek között, amelyek rendkívüli mértékben kitágítják a

vers, pontosabban a vers olvasójának értelmezési keretét. Különösen akkor, ha az olvasó veszi a fáradságot, és egy pillantást vet az éjszakai égboltra (vagy annak csillagászok által készített csillagtérképeire).

A választott értelmezési keretben a szövegrészlet koherensnek tekinthető, azonban konstringenciája azon múlik, hogy a vers olvasója hajlandó-e elfogadni (és befogadni) a versrészlet metaforikus gazdagságát, és nem tartja-e túlzottnak vagy zavarónak a merőben szokatlan képeket és az elvitathatatlan költői fantáziát az éjszaka képeinek leírására. Különös tekintettel a versrészlet expresszív elemeire, amelyben különös hangsúlyt kap a „villódzó” égbolt „zabolátlan” – ha úgy tetszik, mámoros, szédítő – pörgése, forgása az őt szemlélő lírai én (illetőleg a vers olvasója) számára. Füst Milán versében ugyanis a csillagképek életre kelnek, és önálló életet élnek Füst Milán sajátos költői világának szerves részeként.

3. Összegzés

A kiválasztott versszövegek vizsgálata során a kohézió esetében elsősorban a kulcsszavak korreferenciális kapcsolatrendszerét vettük alapul, a koherencia esetében pedig első lépésben egy olyan értelmezési keretet kerestünk, amelyben a versszöveg szó szerinti értelmének (lehetőleg) minden vonatkozásához minimális háttértudás mellett a keretnek megfelelő jelentést tudunk rendelni. A koherencia és konstringencia vizsgálatakor egyes esetekben a szavak jelentésének pontosítására, az értelmezéshez szükséges intertextuális kapcsolatok feltárására, valamint metaforákra, ill. koherens metaforarendszerekre volt szükségünk. Utóbbiak esetében kiemeltük azokat a metaforákat, amelyek a Holdhoz kapcsolódtak. A konstringencia vizsgálatakor fontos szerepet tulajdonítottunk a hipertextualitásnak, azaz azoknak az opcionális szövegközi (intertextuális) kapcsolatoknak, amelyek a versszövegek tartalmát összekapcsolják az olvasó által ismert (vagy feltételezhetően ismert) kulturális háttértudással, és ezáltal egy lehetséges konstringens értelmezéshez vezethetnek.

A Bevezetésben utaltunk Füst Milán összes verseinek egységes, „zárt kompozíciójára”. Tanulmányunkban ennek egy fontos vonatkozását, a Hold szimbolikus tartalmát vizsgáltuk. Megállapításaink egyfajta összegzésként emeljük ki az alábbi, Füst Milán költeményeiből származtatható koherens metaforarendszert:

A KÖLTŐI IHLET FORRÁSA A HOLD.

A KÖLTŐI KÉPZELET VILÁGA AZ ÉJSZAKA.

A KÖLTEMÉNYEK KÉPEK, AMELYEKET A HOLDFÉNY MEGVILÁGÍT.

A KÖLTŐK A HOLD KÖRÜL KERINGŐ CSILLAGOK.

Zárásként pedig jegyezzük meg, hogy ha a fenti metaforarendszer forrástartományához még hozzávesszük azt a megállapítást is, hogy a hold fényébe bele-

szövődik a csillagok fénye, akkor Füst Milán költészetének alapvető inter- és hipertextualitásához juthatunk el a metaforák ősi nyelvén.

Irodalomjegyzék

- ANGYALOSI G. 1986. *A lélek lehetőségei. (Líra és szubjektumelmélet összefüggései a század eleji Magyarországon.)* Budapest: Akadémiai K.
- BEAUGRANDE, R. DE–DRESSLER, W. 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe.* Budapest: Corvina K.
- BELFIORE, J.-C. 2008. *A görög és római mitológia lexikona.* Budapest: Saxum K.
- Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése.* Budapest: Kálvin János K. 1997.
- BODA I. K.–PORKOLÁB J. 2012. *A hipertext paradigma a szövegtanban és a stilsztikában.* Debrecen: Debreceni Egyetemi K.
- BÜKY L. 1989. *Képpalkotás és képrendszer Füst Milán és Karinthy Frigyes költői nyelvében.* Budapest: Akadémiai K.
- DOBI E. 2016. Gondolatok a koherenciáról. In: Dobi E.–Andor J. (szerk.): *Officina Textologica 19. Tanulmányok a szövegkoherenciáról.* Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék. 11–20.
- DOBI E.–KUKI Á. 2004. A tudáskeretek elemzése szaknyelvi szövegben. (A formalizálás lehetőségei.) Petőfi S. J.–Szikszainé Nagy I. (szerk.) 2004. *Officina Textologica 10. A szövegorganizáció elemzésének aspektusai. Fogalmi sémák.* Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék. 84–109.
- DOBI E.–ANDOR J. (szerk.) 2016. *Officina Textologica 19. Tanulmányok a szövegkoherenciáról.* Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- FÜST M. 1978a. *Füst Milán összes versei.* Budapest: Magvető K.
- FÜST M. 1978b. *Füst Milán válogatott művei.* Budapest: Szépirodalmi K.
- FÜST M. 1997. *Látomás és indulat a művészetben.* Budapest: Kortárs K.
- FÜST M. 2019. *Teljes Napló.* [elektronikus változat] Budapest: Digitális Irodalmi Akadémia – Petőfi Irodalmi Múzeum, 2012.
<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docid=0000008004&secid=0000842712&mainContent=true&mode=html> (2019-06-15)
- HERRMANN, J. 1992. *Csillagászat.* Budapest etc.: Springer. (SH atlasz 3.)
- [ÉKsz] JUHÁSZ J. et al. (szerk.) 1992. *Magyar Értelmező Kéziszótár.* Budapest: Akadémiai K.
- [Jelképtár] HOPPÁL M. et al. (szerk.) 2004. *Jelképtár.* Budapest: Helikon K.
- KIS PINTÉR I. 1983. *A semmi hőse. Füst Milán költői világképe.* Budapest: Magvető K.
- KIS PINTÉR I. (szerk.) 1998. *Szellemek utcája. In memoriam Füst Milán.* Budapest: Nap K.

- JANION, M. 2006. *A vámpír. Szimbolikus biográfia*. Budapest: Európa K.
- KOMLÓS A. (írta és válogatta) 1965. *A szimbolizmus*. Budapest: Gondolat K.
- NAGY A. 2016. „Őrült beszéd, örült beszéd: de van benne rendszer.” Befogadó és koherenciáitélet. In: Dobi E.–Andor J. (szerk.): *Officina Textologica 19. Tanulmányok a szövegkoherenciáról*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék. 46–58.
- PETŐFI S. J. 1997. *Officina Textologica I. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram*. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója.
- PETŐFI S. J. 2004. *A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai-textológiai szövegszemléletbe*. Budapest: Akadémiai K.
- PETŐFI S. J. 2009. *Officina Textologica 15. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- RADNÓTI M. 1935/1998. Füst Milán. In: Kis Pintér I. (szerk.): *Szellemek utcája. In memoriam Füst Milán*. Budapest: Nap K. 65–70.
- SCHEIN G. 2006. *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*. Budapest: Akadémiai K.
- SCHEIN G. 2017. *Füst Milán*. Budapest: Jelenkor K.
- SOMLYÓ GY. 1980. *Philoktétész sebe. Bevezetés a modern költészetbe*. Budapest: Gondolat K.
- SOMLYÓ GY. 1993. *Füst Milán vagy a Lesütött szemű Ember. Emlékezés és tanulmány*. Budapest: Balassi K.
- SZABÓ Z. 1986. *Kis magyar stílustörténet*. Budapest: Tankönyvk.
- SZIKSZAINÉ NAGY I. 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris K.
- [Szimbólumtár] PÁL J.–ÚJVÁRI E. (szerk.) 2001. *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Budapest: Balassi K.
- TOLCSVAI NAGY G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvk.
- VAS I. 1935/1998. Füst Milán olvasásakor. In: Kis Pintér I. (szerk.): *Szellemek utcája. In memoriam Füst Milán*. Budapest: Nap K. 55–60.
- YEATS, W. B. 1960. *Versek*. (szerk. Ungvári Tamás) Budapest: Európa K.

Cohesion, Coherence and Constringency in Poetic Texts – The Appearance and Role of the Moon in Milán Füst’s Poems

Milán Füst, the “man with downcast eyes” (György Somlyó) is one of the most mysterious and enigmatic individuals in Hungarian lyric poetry whose poetic language and style, as well as the aesthetic content and thought of his poetry, are the subject of a series of studies and monographs, often following quite distant approaches and interpretations (some of which come from Milán Füst himself).

The aim of our study is to examine Milán Füst's poetry or, to be more precise, a specific part of it, mainly on a textual basis by focusing on basic categories such as cohesion (including the concepts and tools of co-reference analysis), coherence and constringency. For this purpose, we chose a characteristic and representative keyword from Milán Füst's poetry, namely the Moon (Hold), which, on the one hand, allows us to narrow our research to a relatively well-defined, but still characteristic part of Milán Füst's poetry; and, on the other hand, due to the moon's rich symbolic connotations, this keyword might be especially suitable to explore the inter- and hypertextual content of the selected poems and passages, both in terms of the associated cultural content and rhetorical-stylistic devices related to the Moon (in the latter case, metaphors about the Moon seem particularly important).